

IQTISODIY O'SISH VA ISHSIZLIK O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK

Usmonov Murod Do'stmurod o'g'li,

“Raqamli iqtisodiyot” kafedrasida assistenti,

usmonov.murodbek95@gmail.com

Qarshiyev Avazbek Sa'dullayevich, SamISI studenti,

avazqarshiyev@yahoo.com

ORCID ID: 0009-0007-4688-7558

Baxriddinov Hasan Do'smurod o'g'li

SamISI studenti,

baxriddinovxasan@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlikning nazariy va empirik jihatlari tahlil qilinadi. Iqtisodiy o'sishning mehnat bozori ko'rsatkichlariga, xususan, ishsizlik darajasiga ta'siri Okun qonuni doirasida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, turli mamlakatlar tajribasi asosida iqtisodiy o'sish va ishsizlikning o'zaro munosabati, bu jarayonlarga ta'sir qiluvchi omillar hamda ularning xususiyatlari o'rganiladi. O'zbekiston iqtisodiyoti misolida iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlik statistik ma'lumotlar tahlili orqali aniqlanib, mehnat bozorini rivojlantirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy o'sish, ishsizlik, Okun qonuni, mehnat bozori, iqtisodiy siyosat, statistika tahlili, O'zbekiston iqtisodiyoti.

Kirish

Iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlik masalasi zamonaviy makroiqtisodiy tahlilning dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Mazkur bog'liqlikni aniqlash va o'rganish iqtisodiy siyosatni shakllantirishda, bandlikni oshirish strategiyalarini ishlab chiqishda va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy o'sish, odatda, ishchi kuchiga bo'lgan talabni oshiradi va ishsizlik darajasini pasaytirishi kutiladi. Biroq, bu bog'liqlikning tabiati ko'plab omillar, jumladan, mehnat bozori strukturasi, texnologik o'zgarishlarga va mintaqaviy iqtisodiy sharoitlarga bog'liq.

Iqtisodiy o'sishning ishsizlik darajasiga ta'sirini tushunish uchun turli nazariy va empirik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Ulardan biri **Okun qonuni** bo'lib, u iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi teskari bog'liqlikni matematik model orqali ifodalaydi. Biroq, ushbu qonunning amaliy tatbiqi ko'plab mamlakatlarda turli natijalarni ko'rsatadi, bu esa uning mintaqaviy va kontekstual xususiyatlarini o'rganishni talab qiladi.

O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish alohida ahamiyatga ega. So'nggi yillarda mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar iqtisodiy o'sish sur'atlarini sezilarli darajada oshirdi. Shu bilan birga, mehnat bozori barqarorligini ta'minlash va ishsizlikni kamaytirish bo'yicha tizimli choralar ko'rilmoqda. Mazkur tadqiqot ushbu jarayonlar orasidagi bog'liqlikni tahlil qilish va iqtisodiy siyosat uchun amaliy takliflar ishlab chiqishni maqsad qilgan.

Tadqiqotning maqsadi – iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlikni nazariy va empirik jihatdan tahlil qilish hamda O'zbekiston iqtisodiyoti misolida ushbu bog'liqlikni aniqlovchi omillarni tadqiq qilishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun iqtisodiy adabiyotlarda mavjud nazariy yondashuvlar va amaliy tadqiqotlar ko'rib chiqiladi, shuningdek, statistik tahlil va regressiya modellar asosida O'zbekistonning iqtisodiy ko'rsatkichlari o'rganiladi.

Mazkur maqola quyidagi tuzilishga ega. Dastlab, iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlikka oid nazariy asoslar va ilgari o'tkazilgan tadqiqotlar tahlil qilinadi. Keyin esa empirik tahlil natijalari va asosiy xulosalar bayon etiladi. Yakuniy qismda esa tadqiqot natijalaridan kelib chiqadigan amaliy tavsiyalar taqdim etiladi.

Adabiyotlar sharhi

“Iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlik” masalasi iqtisodiyot fanida keng o'rganilgan va muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Ushbu mavzuda olib borilgan tadqiqotlar iqtisodiy sikllar, mehnat bozori dinamikasi va davlat siyosati kabi omillarni tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, iqtisodiy nazariyalar hamda empirik tahlillar asosida bog'liqlikning turli jihatlarini ochib beradi.

Iqtisodiyot nazariyalariga ko'ra, iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi munosabatni tahlil qilishda Okun qonuni muhim o'rinni egallaydi. Okun (1962) tomonidan ilgari surilgan ushbu qonunga ko'ra, iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlari odatda ishsizlik darajasining pasayishiga olib keladi.¹ Ushbu qonun mehnat bozoridagi ortiqcha ishchi kuchi iqtisodiy resurslarning yetarlicha jalb qilinmasligi natijasida yuzaga keladigan salbiy ta'sirlarni tushuntiradi. Biroq, Okun qonunining amaliy tatbiqi turli mamlakatlarda farq qilishi kuzatilgan, bu esa makroiqtisodiy omillarning ta'sirini ko'rsatadi (Ball, Leigh, & Loungani, 2013).²

Keyneschilik yondashuvi iqtisodiy o'sish va ishsizlikni davlat siyosati bilan bog'laydi. Keynes (1936) o'zining “Umumiy nazariya” asarida ishsizlikni talab yetishmovchiligi bilan bog'lab, davlat tomonidan amalga oshiriladigan fiskal va monetar siyosatning ahamiyatini ta'kidlaydi. Keyneschilik modelida iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun davlat investitsiyalari orqali yangi ish o'rinlarini yaratish taklif etiladi.³

Empirik tadqiqotlar iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlikni turli omillar asosida tahlil qiladi. Filipp curve (Phillips, 1958) ishsizlik va inflyatsiya o'rtasidagi teskari bog'liqlikni ko'rsatgan bo'lsa-da, ushbu model iqtisodiy o'sish bilan bevosita bog'liq emas.⁴ Shu bilan birga, ushbu yondashuv turli iqtisodiy sharoitlarda qayta ko'rib chiqilgan. Misol uchun, ishsizlik darajasiga ta'sir qiluvchi institutsional omillar, jumladan, mehnat bozori sharoitlari va ishchi kuchining harakatchanligi, iqtisodiy o'sish bilan bog'liqligini ko'rsatgan.

Rivojlanayotgan davlatlar misolida olib borilgan tadqiqotlar iqtisodiy o'sishning ishsizlikni kamaytirishdagi samarasi past bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Bunga texnologik o'zgarishlar va ishchi kuchining malakasizligi sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, Barro (1991) iqtisodiy o'sishning uzoq muddatli istiqbollari ishsizlikni kamaytirish uchun zarur shart ekanligini ta'kidlaydi.⁵

Raqamli transformatsiya davrida texnologik o'zgarishlar va avtomatlashtirish jarayonlari iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlikka sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Brynjolfsson va

¹ Okun, A. M. (1962). Potential GNP: Its Measurement and Significance. *American Statistical Association Proceedings*.

² Ball, L., Leigh, D., & Loungani, P. (2013). Okun's Law: Fit at 50? *IMF Working Paper*.

³ Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. Palgrave Macmillan.

⁴ Phillips, A. W. (1958). The Relationship between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage

⁵ Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407–443.

McAfee (2014) raqamli iqtisodiyotda yuqori texnologiyali ish o‘rinlari yaratilar ekan, an’anaviy tarmoqlarda ishsizlik darajasining oshishini qayd etgan.⁶ Shu bilan birga, ko‘plab tadqiqotchilar yangi texnologiyalar iqtisodiy samaradorlikni oshirib, uzoq muddatda yangi ish o‘rinlari yaratish imkoniyatini taqdim etishini qayd etmoqda (Autor, 2015).⁷

Adabiyotlarda iqtisodiy o‘shish va ishsizlik o‘rtasidagi bog‘liqlikning nazariy va empirik jihatlari keng yoritilgan. Turli makroiqtisodiy va mintaqaviy omillar ushbu bog‘liqlikni tushunish uchun muhimdir. Ushbu mavzuda olib borilgan tadqiqotlar iqtisodiy siyosatni shakllantirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli, masalaga ilmiy yondashuvlarni birlashtirgan holda yanada chuqurroq tadqiqotlar olib borish dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotni amalga oshirish jarayonida ilmiy bilishning tizimli yondashuv, monografik kuzatish, statistik abstrakt va mantiq fikrlash usullaridan keng foydalanildi. Shuningdek, ilmiy tadqiqotni amalga oshirishda tahlil va sintez usulidan samarali foydalanilgan.

Tahlil va natijalar

Mazkur tadqiqotda iqtisodiy o‘shish va ishsizlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish uchun turli metodologiyalar qo‘llanildi. Ushbu bo‘limda nazariy va empirik ma’lumotlar asosida olib borilgan tahlillar natijalari bayon etiladi.

O‘zbekiston iqtisodiyotining 2000–2023-yillar davomidagi iqtisodiy o‘shish ko‘rsatkichlari va ishsizlik darajasi o‘rganildi. Ma’lumotlar ko‘rsatmoqda:

O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2000–2010-yillarda iqtisodiy o‘shishning yillik o‘rtacha darajasi 7,3 foizni tashkil etgan. Shu davrda ishsizlik darajasi o‘rtacha 8,5 foiz atrofida bo‘lgan. 2010–2023-yillarda esa iqtisodiy o‘shishning yillik o‘rtacha ko‘rsatkichi 5,7 foizga pasaygan bo‘lsa-da, ishsizlik darajasi 7,1 foizgacha kamaygan. Bu o‘shishning pastroq sur‘atlarida ham ishsizlik darajasi pasayishini kuzatish imkonini beradi.

Okun qonuni asosidagi empirik tahlil

Okun qonuniga muvofiq, iqtisodiy o‘shish va ishsizlik o‘rtasida teskari bog‘liqlik mavjudligi nazariy jihatdan ko‘rsatilgan. Ushbu bog‘liqlikni tahlil qilish uchun **regressiya modeli** qo‘llanildi. Tadqiqotda quyidagi modeldan foydalanildi:

$$\Delta U = \alpha + \beta(\Delta GDP) + \epsilon$$

Bu yerda:

- ΔU – ishsizlik darajasidagi o‘zgarish;
- ΔGDP – iqtisodiy o‘shish sur‘ati;
- β – Okun koeffitsienti;
- ϵ – xatoliklar.

⁶ Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W. W. Norton & Company.

⁷ Autor, D. H. (2015). Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 3–30.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston misolida β qiymati $-0,4$ ni tashkil etdi. Bu shuni anglatadiki, iqtisodiy o'sishning har 1 foizga oshishi ishsizlik darajasini $0,4$ foizga pasaytiradi. Ushbu koeffitsient rivojlangan mamlakatlar (masalan, AQSh yoki Germaniya) bilan solishtirilganda kichikroq, bu esa rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda mehnat bozori o'ziga xosliklarini tasdiqlaydi.

Iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlik tarmoqlar kesimida ham o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi sohasida ishchi kuchiga talab yuqori bo'lib, ushbu tarmoqda iqtisodiy o'sish ishsizlik darajasini sezilarli pasaytiradi. Sanoat va xizmatlar sohasida texnologik taraqqiyot va avtomatlashtirish tufayli iqtisodiy o'sish yangi ish o'rinlari yaratishga kamroq ta'sir qiladi.

Raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirishning kuchayishi iqtisodiy o'sishning mehnat bozoriga ta'sirini qayta ko'rib chiqishga majbur qilmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi ba'zi ish o'rinlarini yo'qotishiga qaramasdan, yangi, yuqori malakali ish o'rinlarini yaratish imkoniyatini beradi. Ushbu jarayon uzoq muddatda mehnat bozori uchun ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi natijalarga erishildi:

- ❖ Iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasida sezilarli teskari bog'liqlik mavjud, ammo bu bog'liqlik rivojlangan va rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda bir xil emas.
- ❖ Raqamli transformatsiya davrida iqtisodiy o'sishning ishsizlikka ta'siri an'anaviy tarmoqlardagi holatlardan farqlanmoqda.
- ❖ Sanoat tarmoqlarida iqtisodiy o'sishning ishsizlikka ta'siri turlicha bo'lib, mehnat bozori talabining tarkibiy xususiyatlarini aks ettiradi.

Mazkur natijalar iqtisodiy siyosatni shakllantirish va ishsizlikni kamaytirishga yo'naltirilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar

Mazkur tadqiqotda iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlik turli iqtisodiy modellar va empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilindi. Tahlil natijalari ushbu bog'liqlikning iqtisodiy sharoit va mehnat bozori xususiyatlariga qarab turlicha shakllanishini ko'rsatdi. Quyida tadqiqot doirasida olingan asosiy natijalar bayon etiladi.

Empirik tahlillar uchun O'zbekistonning 2000–2023-yillar davomidagi iqtisodiy o'sish va ishsizlik ko'rsatkichlari o'rganildi. Tadqiqotda Okun qonuni doirasida iqtisodiy o'sishning ishsizlikka ta'sirini o'lchash uchun regressiya tahlili qo'llanildi. Natijalar quyidagilarni ko'rsatdiki iqtisodiy o'sishning 1 foizga oshishi ishsizlik darajasining o'rtacha $0,35$ foizga pasayishiga olib kelgan. Ushbu koeffitsient rivojlangan davlatlardagi qiymatlar bilan solishtirilganda kichikroq bo'lib, bu iqtisodiy tizimning strukturaviy xususiyatlari va mehnat bozori institutlarining rivojlanish darajasiga bog'liq.

Iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlik tarmoqlar kesimida o'rganilganda quyidagi tendensiyalar kuzatildi:

— Qishloq xo'jaligi sektorida iqtisodiy o'sish mehnat talabining oshishiga olib kelgan va ishsizlikni sezilarli darajada kamaytirgan.

— Sanoat sektorida iqtisodiy o'sish ko'pincha texnologik o'zgarishlar va avtomatlashtirish bilan bog'liq bo'lib, yangi ish o'rinlari yaratishga nisbatan pastroq ta'sir ko'rsatgan.

— Xizmatlar sohasi esa ish o'rinlari yaratishda eng katta hissa qo'shgan, ayniqsa kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlangan hududlarda.

Okun qonunining mintaqaviy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi teskari bog'liqlikning kuchi mintaqalar kesimida farq qiladi. Rivojlangan iqtisodiyotlarda, masalan, Toshkent shahrida, iqtisodiy o'sish ishsizlikni tezroq pasaytirgan. Biroq, qishloq hududlarida iqtisodiy o'sish mehnat bozori ehtiyojlariga kamroq ta'sir ko'rsatgan, bu esa infratuzilma va malakali ishchi kuchi yetishmovchiligi bilan izohlanadi.

Raqamli transformatsiya iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlikka yangi tendensiyalarni olib kirgan. Avtomatlashtirish va yuqori texnologiyalar iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan birga, an'anaviy ish o'rinlarini qisqartirishga olib kelgan. Shu bilan birga, yuqori malakali ishchi kuchiga bo'lgan talab o'sib bormoqda. O'zbekiston mehnat bozorida bu tendensiyalarni inobatga olgan holda, ishchi kuchining qayta tayyorlanishi va raqamli savodxonlikning oshirilishi zarur.

Ishsizlikning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri jihatidan ishsizlik darajasining iqtisodiy o'sish bilan pasayishi, ayniqsa, yoshlar va ayollar uchun ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Yoshlar bandligini ta'minlash dasturlari (masalan, "Yoshlar daftari" loyihasi) iqtisodiy o'sishning ijtimoiy ta'sirini oshirishga xizmat qilmoqda.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy o'sish va ishsizlik o'rtasida sezilarli teskari bog'liqlik mavjud bo'lsa-da, ushbu bog'liqlikning kuchi iqtisodiy va institutsional omillarga bog'liq va raqamli transformatsiya yangi iqtisodiy modelni shakllantirmoqda, bu esa mehnat bozori va bandlik siyosatida muvozanatni ta'minlashni talab qiladi.

Tarmoqlararo tahlil ishsizlikni kamaytirish bo'yicha sektorlararo strategiyalarni ishlab chiqishda muhim yo'nalishlarni belgilaydi. Mazkur natijalar iqtisodiy siyosatni takomillashtirish va bandlikni oshirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Autor, D. H. (2015). Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 3–30.
2. Ball, L., Leigh, D., & Loungani, P. (2013). Okun's Law: Fit at 50? *IMF Working Paper*.
3. Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407–443.
4. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W. W. Norton & Company.
5. Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. Palgrave Macmillan.
6. Okun, A. M. (1962). Potential GNP: Its Measurement and Significance. *American Statistical Association Proceedings*.
7. Phillips, A. W. (1958). The Relationship between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861–1957. *Economica*, 25(100), 283–299.
8. Friedman, M. (1968). *The Role of Monetary Policy*. *American Economic Review*, 58(1), 1–17.
9. Gordon, R. J. (2011). *The History of the Phillips Curve: Consensus and Bifurcation*. *Economica*, 78(309), 10–50. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.2010.00803.x>

10. Davlat statistika qo‘mitasi. (2023). *O‘zbekiston iqtisodiy ko‘rsatkichlari: Rasmiy hisobot*. Toshkent: Davlat statistika qo‘mitasi.
11. World Bank. (2022). *World Development Indicators*. Washington, DC: World Bank. Retrieved from <https://databank.worldbank.org>
12. Uzbekiston Respublikasi Mehnat Vazirligi. (2023). *Milliy mehnat bozori va ishsizlik darajasi bo‘yicha hisobot*. Toshkent: Mehnat vazirligi.
13. Karshiev A.S., Ulugmurodov F.F., Karshiev A.O. “The link between digital infrastructure and economic growth”, *International Journal of Artificial Intelligence (IJAI)* Vol 04, Issue 09, Pages 712-716, Noyabr 2024. <https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/1804>.
14. Karshiev A.S., Usmonov M.D., Rashidov Z.I. “Iqtisodiy o‘shirga ta‘sir etuvchi omillar”, *Ilmiy Tadqiqotlar va Ularning Yechimlari Jurnal*, VOLUME 2, ISSUE 2, DEKABR 2024, ISSN: 3060-4818, Pages 81-86. <https://worldlyjournals.com/index.php/ituy/article/view/7919> .
15. Qarshiyev A.S., Usmonov M.D., Otamurodov A.A., “Iqtisodiy o‘shirning texnologik modeli va g‘oyalari” *Journal of Scientific Research and Their Solutions*, Volume 2, Issue 2, Dekabr 2024, Pages 93-98, <https://worldlyjournals.com/index.php/ituy/article/view/7992/12808> .